

ЕВОЛЮЦІЯ СВІДОМОСТІ РОСІЯН ЩОДО КОРДОНІВ СВОЄЇ ДЕРЖАВИ

Протягом всієї історії Росії перед країною стояла загроза розпаду великої держави. З багатоманітних тенденцій розвитку ця можливість здавалась найбільш суттєвою та небезпечною для росіян. І сьогоднішнє «добровільне розлучення» республік сприймається більшістю російського народу як трагічна помилка, яку слід виправити.

Ще у 1856 році, під час Кримської війни, К.Маркс у своїй праці «Секретна дипломатична історія 18 століття» зауважив: «Колискою Московської держави є криваве болото монгольського рабства, а не проста слава нормандської епохи, модерна Росія є тільки метаморфозою Московщини ... Цілу систему Калити можна висловити в декількох словах: макіавеллізм узурпуючого рабства»¹.

Звільнившись від монгольського іга, але будучи змушеною захищатись як зі сходу, так із заходу, Росія опинилась перед необхідністю збереження запровадженої монголами системи управління і стилю соціальних форм діяльності. Ще не сформувавшись як нація, народ отримав в спадок державу, яка за своїм призначенням і функціями була імперією і відповідно несла імперську свідомість буття.

В процесі свого розвитку росіяни здобули і національну свідомість, яка була і залишається у них доволі своєрідною, оскільки тісно переплітається з імперською свідомістю, що мала першість.

Таким чином, становище, що склалось, ставило перед народом два взаємозв'язаних болючих питаннях, на які він намагався дати відповідь впродовж всієї своєї історії: «Що є Росія?» та «Де є Росія?». Чи є Росія імперією, чи нормальною цивілізованою країною? Чи є Росія Азією, чи є Росія Європою?

Відсутність національних кордонів (спочатку із-за несформованості нації, пізніше із-за розширення території) для росіян створювала ще одну проблему – проблему ідентифікації себе з Батьківщиною. З одного боку, вони ототожнювали себе з державою. Проте ця держава була імперією, і захищаючи інтереси своєї Вітчизни, вони мимоволі змушені були захищати і імперські, великодержавні амбіції.

З іншого боку, усвідомлення відсутності таких кордонів викликало у росіян почуття беззахисності, тривоги, що робило територіальну експансію очевидним засобом гарантій безпеки. Така експансія, однак, породжувала нові конфлікти і нові загрози, а звідси і новий поштовх експансій. Так витворився незмінний історичний цикл: брак безпеки породжував експансіонізм; експансіонізм приводив до браку безпеки.

Однією з важливих причин збереження самодержавної влади Російської імперії був її багатонаціональний характер. Росія втручалась в європейські справи не тільки і не скільки тому, що росій-

© Олійник З., 1999.

ський самодержавець був реакціонером, як тому, що можлива свобода і демократія сусідів могли б поставити під питання і її власне існування як багатонаціональної держави.

Національною базою царизму, природно, являвся російський народ. І російський народ виховувався в дусі презирства до іноземців. Російські збройні сили використовувались для придушення національних рухів неросійських народів. «Ми все ще до такої міри раби, – писав В.І. Ленін, – що нами користуються для обернення в рабство інших племен. Ми все ще терпимо у себе уряд, який не тільки з люттю ката придушує всяке прагнення до свободи в Росії, але й користується крім того, російськими військами для насильного посягання на чужу свободу!»²

Царизм гальмував економічний розвиток неросійських націй, переслідував прояви національної культури і намагався викоренити національну свідомість за допомогою русифікації. Надзвичайно жорстокий гніт самодержавства порівняно з іншими країнами Європи підкреслював Ф.Енгельс в листі до К.Маркса від 23 травня 1851 року: «Поляки ніколи не вміли асимілювати чужорідні елементи. Німці в містах лишилися і лишаються німцями. Тим часом кожний російський німець у другому поколінні є живим прикладом того, як Росія вміє русифікувати німців та євреїв.

Навіть у євреїв виростають там слов'янські вилиці»³.

Свідомість російського народу залишалась досить своєрідною, якій настирливо прищеплювався лозунг «Православ'я, самодержавства і народності»⁴.

Ці слова поступово ставали змістом життя для багатьох росіян.

Значна частина кращих представників російської інтелігенції також не була позбавлена великодержавних поглядів. В

друкованих на початку ХХ ст. Списках правомонархічних організацій можна було зустріти прізвище філолога, академіка К.Я.Троша, історика, академіка Н.П.Лихачова, медика, професора С.С.Боткіна, відомого всьому світу візантиніста, академіка Н.П. Кондакова, не менш відомих малярів Костянтина Маковського і Миколи Реріха (до того ж славетного гуманіста), видатного книговидавця Н.Д.Ситіна і багатьох інших⁵.

Ототожнення Вітчизни з Російською імперією, відсутність демократичних традицій, взаємозв'язок національного питання з соціальним не давали можливості і ліберальним партіям Росії об'єктивно розглянути національне питання. Їхнім ідеалом було досягнення російським народом такого ж становища, яке було для ангосаксів у Великобританії та Північній Америці.

Тому не дивно, що українське питання стало в принципі основною причиною червеної кризи Тимчасового уряду і посилення впливу ліворадикальних партій. З початком Лютневої революції їх чисельність, як і популярність серед мас, швидко зростала. Не знайомих з іншими, відмінними від абсолютизму формами керування, широкі верстви народів можна було порівняно легко направити в бік радикального деструктивізму. Тим більше, що нова влада намагалась керувати країною на основі ліберального ідеалу, в той час як в ній панувала вічова стихія, масовий потяг до зрівнялівки, до общинного локалізму.

Серед крайніх політичних течій виділялась партія більшовиків, програма якої з національного питання відзначалась зовні як своєю послідовністю, так і демократизмом. Її суть полягала у перебудові капіталізму в соціалізм, коли «пролетаріат створює можливість повного усунення національного гніту; ця можливість перетвориться в дійсність «тільки – тільки!» – при повному проведенні демокра-

тій в усіх сферах, аж до відзначення кордонів держави відповідно до «симпатії» населення, аж до повної свободи відокремлення⁶.

А при втіленні теорії в життя це означало: по-перше, право на самовизначення, або відокремлення. «Воно не означає права на федерацію, – писав В. Ленін. – Нічого, абсолютно нічого крім права на відокремлення тут нема і бути не повинно»⁷. По-друге, національно-територіальну автономію для народів, які бажали спільно будувати майбутнє суспільство. І по-третє, здійснення пролетарського інтернаціоналізму, тобто єдності робітників усіх націй в боротьбі проти класу буржуазії.

Проте саме останнє положення перетворювало у фікцію перше, що ставало агітаційним гаслом, стимулом активності експлуатованих народів у боротьбі за повалення самодержавства. За словами американського історика Р.Пайпса, «Ленін дивився на національне питання не як на те, що потрібно вирішити, а на те, що можна експлуатувати»⁸.

Ленін пояснював, що 1) інтереси визволення кількох великих і найбільших народів Європи стоять вище інтересів визвольного руху дрібних націй; 2) що вимогу демократій треба брати в загальноєвропейському – тепер слід сказати: світовому масштабі, а не ізольовано⁹.

Нарешті, революційне об'єднання проводилось як з метою перемоги світової революції, так і утворення світової централізованої держави. Повне злиття націй, їх асиміляція вважалась однією з прогресивних тенденцій розвитку капіталізму. «Пролетаріат», за словами Леніна, «відстоює найповнішу свободу капіталістичного обороту, вітає всяку асиміляцію націй за винятком насильственої, або такої, що спирається на привілеї»¹⁰.

Таким чином, ще перед Жовтневою революцією чітко визначились дві різні концепції побудови комуністичного суспільства. В умовах колишньої Російської імперії між ними точилась вже не стільки теоретична, як практична боротьба.

На відміну від більшості західноєвропейських партій, Ленін притримувався ортодоксальних марксистських поглядів.

«Чи чуже нам, великоруським свідомим пролетарям, почуття національної гордості? – писав В.Ленін у 1914 році. – Звичайно ні! Ми любимо свою мову і свою Батьківщину. Ми сповнені почуття національної гордості, бо великоруська нація теж створила революційний клас, теж довела, що вона здатна дати людству великі зразки боротьби за свободу і за соціалізм... Інтерес (не по-холопському сприйнято) національної гордості великоросів збігається з соціалістичним інтересом великоруських (і всіх інших) пролетарів»¹¹.

Це розумілося так, що лише Росія, причому національна, ставала вогнищем світової революції, принаймні для національностей, що проживали в імперії. Соціалістичний патріотизм інших націй відповідно прирівнювався до шовінізму.

Лозунги більшовиків, їх наукове обґрунтування знаходили свій відгук в серцях російських народних мас. Це стосувалося і більшовицької революції, тим більше, що в ній «знімалось» найбільш болюче питання росіян – питання національностей, яке загрожувало розпаду імперії як держави, і держави як своєї Вітчизни.

Отже, ми чітко прослідковуємо те, як російському народу протягом багатьох століть прищеплювалась великодержавницька ідеологія. І свого апогею вона досягла в часи більшовизму.

¹ *Решетар Джон С.* Українсько-російські відносини як проблема в політології // Сучасність. – 1991. – № 10. – С. 63.

² *Ленін В.І.* Повне зібрання творів. – К., 1970. – Т. 5. – С. 340.

³ *Маркс К.,* *Енгельс Ф.* Твори. – Т. 27. – К., 1967. – С. 231.

⁴ *Драпкина Е.* Национальный и колониальный вопрос в царской России. – М., 1930. – С. 33.

⁵ *Кожанов В.* Загадочные страницы истории XX века // Наш современник. – 1993. – № 10. – С. 130.

⁶ *Ленін В.І.* Повне зібрання творів. – К., 1973. – Т. 30. – С. 21.

⁷ Там само. – Т. 48. – С. 230.

⁸ *Pipes R.* The formation of Soviet Union: communist and nationalism, 1917–23. – N.Y., 1954. – P. 49.

⁹ *Ленін В.І.* Повне зібрання творів. – К., 1973. – Т. 30. – С. 36.

¹⁰ Там само. – Т. 24. – С. 129.

¹¹ Там само. – Т. 26. – С. 98.

